

Ескапизам и градско окружење

Апстракт

Предмет рада чини покушај теоријског повезивања неповољних одлика градске средине и облика ескапистичког понашања људи који у њој живе, односно оних видова понашања који за свој основни ефекат имају удаљавање особе од незадовољавајуће стварности окружења. Анализа је спроведена на конкретном случају града Бора, који се може сматрати парадигмом неповољног окружења, у смислу штетних ефеката индустрије на живот људи, њихово здравље и понашање.

Неповољне одлике физичке средине посматране су кроз њихово одражавање на сферу друштвених релација у оквиру града, чије даље дејство, преко посредујућег субјективног доживљаја окружења, утиче и на типичне облике људског понашања у окружењу. У оквиру анализе појаве ескапистичког понашања изведене су неке од његових основних одлика и описани поједини његови видови (зависност од дрога / алкохола, ментални поремећаји, интимни односи и емоционално везивање, миграција, рецепција садржаја масовне културе).

Escapism and City Environment Summary

The subject of this work is an attempt of theoretical connecting between unfavorable attributes of the city environment and the forms of escapist behavior of the people in it, which refers to those manners of behavior that produce driving the person out from dissatisfaction reality of the environment as their main effect. The concrete case of the city of Bor is analyzed, which can be considered as the paradigm of unfavorable environment i sense of the noxious effect of industry on the life of men, their health and behavior.

Unfavorable attributes of the physical environment are considered trough their reflection o social relation area in the city, which has further effects, trough interventional subjective event of the environment, on typi-

cal manners of human behavior in the environment. Some basic characteristic of escapist behavior are extracted and some of their forms are described (addiction of drugs / alcohol, mental diseases, intimate relation and emotional attachment, migration of the mass-media contents).

Кључне речи: ескапизам, еколошка психологија, град Бор.

Увод

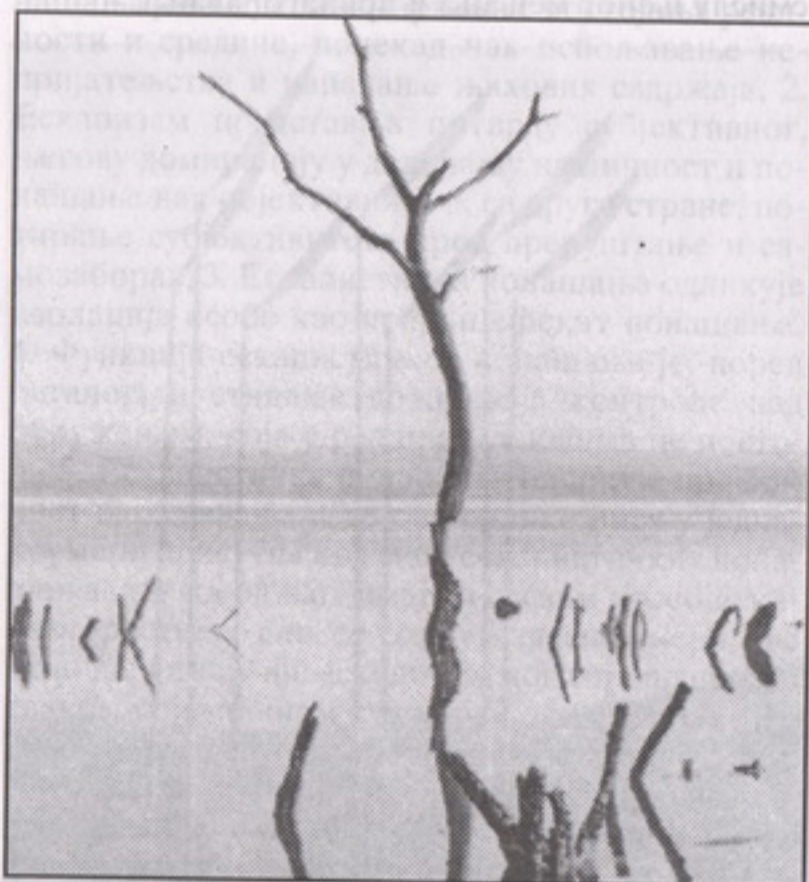
Град као животно окружење савременог човека својом топографијом, физичким одликама простора, архитектонским и урбанистичким обликовањем, као и карактеристичним облицима друштвеног живота, постоји као сложен сплет фактора целовитог дејства на људски живот, личност и понашање. При проучавању односа човек-град, тема која се намеће као најважнија са практичне тачке гледишта јесте негативно дејство урбане средине на човека. Таква дејства можемо поделити на директно негативне ефекте, у које спада утицај штетних супстанци на здравље и понашање људи (загађеност, "урбани стрес" и сл.) и изазивање специфичних понашања људи (начин живота, миграције), и индиректне ефекте, то јест формирање одређеног општег става према окружењу(1). Тиме се поставља питање адаптације човека на услове живота у неповољном окружењу и промена у личности и понашању које у резултат такве адаптације.(2)

Један од видова тако измењеног понашања људи под дејством средине представља "бежање" од реалности – ескапизам.(3) Може се претпоставити да је распрострањеност ескапистичких облика понашања већа у срединама где су услови живота неповољнији (загађеност, социјална изолација, економска неизвесност и сл.), а један од примера таквих градова је Бор. Ова хипотеза, као и свака друга, подлеже провери и потребно је проверити је, али овај рад

нема такав циљ, већ је ограничен само на њено експлицирање, што може представљати полазну тачку за низ истраживања у будућности.

Специфичности градске средине (Бор)

Постоје разлози за изучавање односа у конкретном окружењу, ван широких генерализација. Како наводи Кораћ "... Као што средина у ширем и најширем смислу утиче на веће или мање друштвене заједнице, исто тако, више или мање, ограничена средина, у којој човек живи и делује као појединац, снажно утиче на његово

индивидуално понашање. Средина је за човека, пре свега, онај непосредни, релативно ограничени простор у коме он живи, и у коме се формира, а управо то се често занемарује." (4) Поред тога, познавање конкретних услова живота људи неопходно је за било какво планирање реорганизације средине у циљу њеног побољшања и задовољења основних људских потреба њених житеља.

Када се анализирају особености града Бора, морају се користити и непсихолошки подаци да би се, тумачењем њиховог значења, дошло до одређења граничних услова живота (5) појединца, односно групе. Град Бор обједињује у себи одлике индустријске урбане средине и провинцијског малог града, које стоје у специфичном односу. Све оне одлике живота у провинцији ко-

је се сматрају његовим предностима над животом у великим градовима, као што су мирнији живот, мање "урбаног стреса", већа интимност и већи број људских веза, мање отуђености, безбедност и сл., у случају града Бора су слабо изражене, уколико нису и сасвим супротне наведенима. Са друге стране су у великој мери присутне појаве провинцијског живота које имају негативан предзнак: монотонија, пасивност, културна неразвијеност и изолованост од токова утицаја, "јавна приватност" и др.

Висока загађеност и озбиљан ризик за здравље људи представљају вероватно најважнији фактор негативних утицаја окружења у Бору, који извесно производи и психолошке ефекте. Кораћ наводи: "Уколико је на неким местима ваздух опасан по здравље (што је општепозната чињеница), не само да ће се променити понашање људи који су приморани да га удишу, већ ће се променити и њихов став према средини. Извесно је да ће се обим њихове спољне активности смањити и да ће они све више времена проводити у затвореном простору. Није испитано какве ће то последице имати на социјалну активност људи, и на интензитет и квалитет њихових међуљудских односа. Било би занимљиво истражити и друге последице оваквог присилног начина живота, као што су, вероватно, пораст броја менталних обољења, депресивности, агресивности и слично." (6)

Друштвена активност града, из ових или других разлога, знатно је смањена. Облици друштвеног сусретања сведени су на контакте у оквиру основних друштвених ангажовања (посао, школа), па је тако и у простору града приметан мањак локација намењених окупљању људи. Културни живот града опстојава на нивоу неуверљиве симулације, чиме је осујећена једна од важних потреба урбаног човека. Основни извор социјалне подршке (7) за појединца представља породица, која у владајућим условима економске нестабилности и сама бива угрожена.

Описано основно стање живота у граду додатно бива отежано ситуацијом опште економске и политичке кризе друштва која се универзално неповољно одражава на реаговање људи у кризним и стресним ситуацијама.

На основу ових запажања може се, са много основа, рамишљати о Бору као "патолошком граду" (8), при чему негативне последице на живљење, узроковане његовим карактеристикама, тек треба детаљно испитати.

*Субјективни доживљај градске стварности
(као интервенишућа варијабла)*

Објективне одлике окружења одражавају се у субјективним репрезентацијама у виду општих ставова према окружењу. Поред когнитивне компоненте садржане у опажању и разумевању средине, коју одликују селективност и једноставност,(9) ови ставови, као и сваки други, укључују афективан однос према тој реалности, као и активну компоненту (спремност за одређену акцију у датој средини). Естетски и афективан однос према средини увек су присутни, при чему се емоционалне реакције на средину узимају као интервенишуће варијабле(10) између објективних одлика окружења и понашања људи у окружењу.(11)

Можемо одредити неке такве претпостављене садржаје субјективног реаговања на већ наведене услове. Неконтролисано стање загађености средине доживљава се као стална претња за здравље, што се на психичком плану одражава кроз стално присутну анксиозност, против које се у циљу одбране покрећу различити механизми (негирање, рационализација и слично). Пошто се особа налази у ситуацији угрожености чији извор није у стању да контролише, чест исход представљају депресивне реакције. Ограничено социјално ангажовање људи смањује простор неопходан за афирмацију личности, ограничава изворе самовредновања у социјалном окружењу, то јест оштећује доживљај сопствене вредности као целовитог, социјалног и индивидуалног бића. Смањена је тежња за постигнућем, а особа подлеже пасивној резигнацији. Сужена социјална интеракција води доминантној супротстављености у оквирима људских односа, тако да место здруживања и сарадње наилазимо на конкуренцију и изолованост. Додатна чињеница економске кризе на даље погоршава психичку стабилност људи у граду. Неизвесност будућности града утиче да се активне тежње људи (за развојем, просперитетом) губе на рачун свођења на живот у садашњости која не задовољава основне потребе, при чему се, без могућности наслућивања будућности које би деловало мотивишуће, улази у круг депресије и апатије.

Посредством оваквих психичких садржаја формирају се извесни типови понашања карактеристични за окружење. Један од таквих видова понашања (не и једини) је ескапизам, о коме се на даље детаљно говори.

Ескапизам

“Отуђеност од животне средине конативно се испољава као активан или пасиван отпор да се таква средина прихвати. Пасивним отпором могли бисмо назвати све покушаје човека да избегне средину...”(12) Ескапизам представља управо такав вид избегавања реалности. Чак и у његовим активним облицима, када особа чини напор да се уклони пред средином, он је увек у суштини пасивно понашање, реакција, наспрам активних настојања да се на средину делује у смислу њеног мењања и прилагођавања.

Поред “бежања од стварности”, ескапизам подразумева и “бежање” од одговорности за свој положај, одустајање од сваке врсте ангажовања везаног за сопствени развој и развој окружења. Када неподстицајна, чак угрожавајућа средина прети развојним потребама јединке, при чему она не налази довољно снаге и мотива

за покушаје суочавања или утицање на њу, особа прибегава различитим облицима понашања који имају палиативну функцију, који је одвлаче од основног конфликта са средином и ублажавају га до границе која омогућава какво-такво функционисање личности. Самим тим, ескапизам имплицира осећања фрустрације и немоћи, због чега бројни његови видови задобијају облике деструктивности и аутодеструктивности.

На основу анализе појединачних феномена ескапизма, могу се издвојити неке опште одлике таквог понашања: 1. Код ескапистичких понашања јавља се занемаривање постојања реалности и средине, понекад чак испољавање непријатељства и нападање њихових садржаја, 2. Ескапизам представља потврду субјективног, његову доминацију у деловању на личност и понашање над објективним, а, са друге стране, потирање субјективитета кроз препуштање и самозабрав, 3. Ескапистичка понашања одликује изолација особе као крајњи ефекат понашања, 4. Функција ескапистичког понашања је, поред осталог, и стицање доживљаја контроле над окружењем, која у реалним условима не постоји, 5. Ескапистичка понашања одликује присилност одражавања. Све ове одлике нису у једнакој мери присутне код свих ескапистичких понашања, а нека од њих имају и сасвим посебне карактеристике, али се бар у извесној мери ове основне димензије ескапизма могу препознати у сваком појединачном случају.

У овом раду детаљније ће бити приказани само неки облици ескапистичких понашања, без претензије да се они систематично изложе. То су: зависности од дрога / алкохола, ментални поремећаји, рецепција садржаја масовних комуникација, афективне везе и интимно зближавање, миграција. Ови феномени не представљају у свим условима у којима се јављају искључиво ескапистичко понашање, њихова узрочност је сложенија и последице разноврсније. Начин на који ће бити приказани не служи за закључивање о њиховој општој природи, ни универзалној структури, већ се њихово описивање ограничава на препознатљиве елементе ескапистичког понашања на начин на који се испољавају. Избор ових понашања као потенцијално репрезентативних за конкретно окружење града Бора је хипотетички, при чему као могућност и потреба остаје испитивање њихове реалне распрострањености и поређење њихове дистрибуције са дистрибуцијом сличних феномена у другим сре-

динама, да би се коначно закључило о специфичностима понашања у граду Бору. Дакле, ово је само теоријска разрада претпоставки једног будућег истраживања.

Зависности од дрога / алкохола

Проширеност проблема зависности у Бору уочљива је и без прецизног испитивања, нарочито у популацији младих. Није тешко претпоставити ескапистичку функцију понашања која чине зависност од дрога или алкохола. Измењено стање свести делује као промена реалности у условима када се објективна стварност опире промени, па се на тај начин напушта и мења "изнутра". Токсикоманија је у највећем броју случајева уочљива, манифестна, при чему представља отворени чин отпора према незадовољавајућој околини. Свако узимање дроге или алкохола представља чин издвајања из опште стварности (мења се перцепција, укида логика општег консензуса на рачун субјективне логике жеља и потреба) и постављање субјективног доживљаја на прво место утицаја на понашање.

Често токсикоманија има за скривени циљ, поред потирања спољашње реалности, и потирање самога субјекта, анестезију болних места субјективитета. Свака токсикоманија ангажује свесну или несвесну аутодеструктивност. Особа подлеже пропадању личности, инверзији вредносних ставова, угрожености здравља, чиме улази у круг даљег незадовољства које поново присилно сузбија бежањем од свести о сопственој ситуацији.

Опојна средства пружају пролазне ефекте пријатности, сигурности, осећај моћи и контроле над реалношћу, место субјективне немоћи и незадовољства. По Петровићу, наркоманија представља "несвестан покушај самолечења особа које пате од социјалне несигурности и емоционалне неусклађености. За овакве особе дрога је лек и једини начин суочавања са реалношћу. Без ње, они су несигурни појединци који беже у изолацију и резигнацију..."(13)

Опредељењем за наркоманију, особа обезбеђује своју припадност групи и тиме задовољава једну од основних социјалних потреба, чиме утврђује какав-такав социјални идентитет и обезбеђује сталне контакте са људима. "Они се осећају несигурни и отуђени у здравој популацији, из које су, у ствари, добровољно емигрирали. Некакву сигурност доживљавају једино у групама истомишљеника. Поред ових чисто

психолошких разлога за окупљање, постоје и неки чисто практични разлози.”(14) У таквим групама не преовладава природни људски мотив за блискошћу, већ између особа постоји трећа “ствар”, “роба” која се заједници размењује и троши. Такви односи нужно су изопачени, моралне норме се искривљују према логици потреба, самим тим и не испуњавају функцију адекватних односа са другим, често воде агресивности и сукобима међу члановима групе.

Проширеност облика токсикоманије под негативним дејством окружења даље повратно де-

лује на даље погоршање структуре средине – ширење апатије и незаинтересованости за друге садржаје, пораст криминала и агресивности, деструисање моралних вредности друштва, стварање штетних модела понашања и идентификације и др.

Душевни поремећаји

Није непознато деловање неповољних урбаних услова на распрострањеност душевних поремећаја. Фарис и Данхам говоре о томе наводећи да социјална изолација карактеристична за градски живот води нервним поремећајима. Према тим ауторима, социјална дезорганизација има одраз у менталној дезорганизацији. (15) Реактивни поремећаји услед стресних и кризних животних ситуација честа су појава у градским условима. При томе, адекватност кризних реакција отежавају неповољни животни услови. “Фактори као што су: породична и шира друштвена повезаност, задовољство професијом, задовољавајућа новчана примања, доприносе да особа лакше изађе на крај са тешким животним ситуацијама. Обрнуто: изолованост, недостатак подршке у породици, незапосленост, стална брига због претеће немаштине, доприносе да особа, суочена са кризним ситуацијама, реагује на неадекватан начин, често трајно патолошки”. (16) Реакције на стрес и кризу код мање психички стабилних особа поспешују развој и испољавање низа душевних болести.

Душевни поремећаји могу се тумачити и са аспекта ескапизма, као напуштање реалности која носи оптерећујуће садржаје и напуштање одговорности за своје акције у средини. Они претпостављају измењени однос према стварности; неадекватна и искривљена тумачења збивања у средини, и иста таква реаговања на њих. Често се душевни поремећај третира као субверзиван у односу на окружење: “Што се тиче значења душевног поремећаја у односу на друштвену средину, душевно поремећено увек означава негацију једног од основних постулата на којима почива друштвени живот, а то је предвидљивост понашања. Непредвидљивост понашања душевно поремећеног улази у дефиницију његове социјалне улоге, како објашњава Кеџмановић. (17) Овде опет наилазимо на првенствено психичко детерминисање понашања које надвладава одређења из средине, али и детерминацију субјекта и штетне ефекте на функционисање личности.

И поред тога што се душевни поремећај не може схватити као стање повећане контроле над средином, то је стање које за особу потенцијално представља многе изворе добити, примарне и секундарне, као што су ослобођење од одговорности за сопствену ситуацију, слобода ис-

полавања обично недозвољених психичких садржаја и понашања, пажња и посебне бенефиције из окружења које болест захтева и сл.

Болест ставља појединца у изолован положај у односу на окружење и одржава се на присилан начин (симптоми поремећаја су отпорни на мењање због своје функционалности за особу у одређеном тренутку), чиме су исцрпљене све одредбе ескапизма, како су раније наведене.

Садржаји средстава масовне комуникације (фиктивни простори)

Вероватно најраспрострањенији начин ослобађања од реалности свакодневице јесте рецепција различитих садржаја медијске сфере који имају одлику фикције. Ови виртуелни простори представљају најзаступљенију конкуренцију и компензацију простора свакодневне реалности. Функција пасивне рецепције информација (углавном у визуелној форми) има функцију блиску сну – проживљавање могућности које нису реализоване у стварности, што је основни део економије психичког живота. Не улазећи у посебну анализу преферираних садржаја из медијске сфере у конкретном окружењу (што није незанимљив проблем – шпанске серије, филмови посебне тематике, видео-игре, политика), задржавамо се на анализи ескапистичке димензије оваквог понашања.

При рецепцији фиктивних садржаја особа је ослобођена дејства реалности за кратко време, сво њено инвестирање сведено је на посебан ограничен садржај. Особа постаје посматрач пре свега, њен субјективни доживљај има доминантан утицај на понашање, при чему долази и до својеврсног поништавања личности која постаје медијум за њој дистоне садржаје једне арбитрарне реалности.

Питање контроле своди се на питање избора, акција постаје лака, расте самопоуздање онога-ко-посматра. Реципијент медијских садржаја, чак и у друштву остаје нужно изолован у свом доживљавању (модел биоскопа). Велики део времена које савремени човек проводи примајући такве садржаје упућује на присилност потребе која се на тај начин ствара.

Афективно зближавање и интимности

Као што је већ речено, Бор није средина у којој организовани социјални односи успевају, тако да особе, природно тежећи да успоставе

односе који ће им пружити испуњење, осећај вредности и везаности, налазе најсигурнији начин у обезбеђењу ових потреба стварањем чврстих интимних веза са особама супротног пола. Као што Хорнајева примећује: “У ствари, ако се неко осећа у основи беспомоћан пред светом који је без разлике опасан и непријатељски, онда ће се тежња за љубављу јавити као најлогичнији и директан начин да се стекне нека врста добротe, помоћи и поштовања.”(18)

Афективно зближавање особа није по себи нездрав, нити изузетан феномен. Особа способна за љубав и размену по многим схватањима представља идеал менталног здравља. Проблем се уочава онде где функција издвајања из окружења и обезбеђивања интеракције постаје примарна над осталим основним функцијама интимне везе. “Разлика између љубави и неуротичне љубави лежи у чињеници да је у љубави љубавно осећање примарно, док је у случају неуротичара примарно осећање потреба за сигурношћу, а илузија љубави је само узгредна” каже даље Хорнајева.(19)

Што се тиче ескапистичке функције стварања интимних веза, особе здружене у чврсте дијаде могу лакше да постану независне од објективне стварности, да једно другоме представљају неопходног “другог”. Често је то прави мали пакт против света, изолован у самодовољности, коју појединац не може сам да оствари. У афективном односу доминира субјективност у виду доминантне важности осећања и личних потреба, али се субјект сам губи кроз препуштање, гради се посебан здружени идентитет на рачун извесног одрицања од индивидуалних идентитета. Комуникација у дијади много је интензивнија и подложнија контроли од интеракције са другим деловима окружења. Утицај особа на понашање другог може се директно опазити и вољно мењати, што доприноси учвршћивању самопоуздања у смислу моћи деловања на окружење. Чест случај код веза неуротичног типа јесте њихова отпорност на промене, грчевито и присилно одржавање везе мимо реалних емоционалних потреба особа, уколико је доминантна функција везе ескапистичка.

Миџрација

Конкретна промена окружења представља најактивнији облик ескапизма. Под неподношљивим осећањем незадовољства окружењем, које превазилази по снази друге мотиве (веза-

ност за породицу и уже социјално окружење, инерција и сл.), особа чини напоре у циљу напуштања и налажења средине која ће омогућити веће задовољење личних потреба. Ово је активан вид понашања, али у својој суштини ескапистички и пасиван, пошто се не тежи активном деловању на окружење, него његовом напуштању.

Пресељење из средине коначни је циљ непријатељста према њој, али самим пресељењем особа губи део идентитета пре него што успостави нови. Субјективно незадовољство доминантно делује на понашање. Вечити проблем емиграната лежи у томе што се не бива аутоматски функционалан у новом окружењу. И сама личност задобија одлике средине из које потиче (Ителсон), устаљени обрасци мишљења, понашања и доживљавања настављају да постоје у особи, она на неки начин носи своје окружење са собом. Такође, могуће је јављање осећаја изолованости и универзалног неприпадања као последица миграција (апатриди). Са друге стране, промена окружења делује позитивно на самопоуздање особе и осећај контроле над сопственим животом.

Закључак

Уколико желимо да теоретску општост претходних описа заменимо конкретнијим закључцима, потребно је у том циљу спровести серију емпиријских испитивања, која би потврдила реалну распрострањеност наведених видова понашања у Бору. Ипак се са извесном сигурношћу може говорити о присуству таквих појава о овој средини, где популација није превише хетерогена и где су услови живота несумњиво неповољни, а посебно имајући у виду тренутно стање у друштву. Оно што је суштина могућих налаза јесте да оно што другде представља индивидуални феномен, појединачан случај, који претежно детерминише склоност личности да реагује на ескапистички начин, овде постаје општа појава која озбиљно угрожава социјални живот града.

Потребно је такође схватити важност ангажовања у раду на мењању и реорганизацији услова физичког и социјалног окружења, уколико се жели било каква будућност града и побољшање општег нивоа здравља људи који у њему живе.

Јелена Ђорђевић-Максимовић

Напомене:

(1) Кораћ, 1978, стр. 110.

(2) "Једна од најнеобичнијих карактеристика урбаног живота није у томе колико је град постао непријатан за човека, већ како урбани становник успева да релативно неометано функционише у све тежим условима", исто, стр. 113.

(3) Под ескапизмом се подразумева понашање које има за сврху (свесну или несвесну) и ефекат удаљавања од објективне ситуације која се доживљава као незадовољавајућа или угрожавајућа.

(4) *Истио*, стр. 19.

(5) Левин К., *истио*, стр. 140.

(6) *Истио*, стр. 118.

(7) "Под социјалном подршком подразумева се таква интерперсонална размена која укључује емоције (наклоност, љубав), потврђивање (изражавање поштовања) и помоћ (време, новац, савет, вођство)", Влајковић, 1990, стр. 85.

(8) Термин "патолошки град" употребљавају неки аутори (Ителсон) да би означили збир негативних последица које живот у граду може да изазове код његових становника, в. Кораћ, стр. 123.

(9) *Истио*, стр. 151.

(10) Интервенишућа варијабла представља претпостављени процес или садржај који се не може директно мерити на објективан начин, али о коме се може (и мора) закључивати као о функционалном односу стимулуса и реакције.

(11) *Истио*, стр. 35.

(12) *Истио*, стр. 117.

(13) Петровић, 1989, стр. 227.

(14) *Истио*, стр. 74.

(15) *Истио*, стр. 127-128.

(16) Влајковић, стр. 58.

(17) *Истио*, стр. 25.

(18) Хорнај, 1964, стр. 77.

(19) *Истио*, стр. 77.

Литература:

Влајковић, Ј., *Теорија и пракса менталне хигијене*, Савез друштава психолога Србије, Београд 1990.

Кораћ, Жарко, *Човек и град*, Глас, Београд 1978.

Петровић, С. П., *Дрога и људско понашање*, Дечије новине, Београд 1989.

Хорнај, К., *Неуротична личности нашега доба*, Графички завод, Титоград 1964.

На предњој корици листу: фотографија Милана Стошића, студента завршне године на Ликовној академији у Београду, смер вајарство.

